

AZƏRBAYCANIN XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

i.e.n Şövqi B. QULİYEV

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat universiteti

Shovqi_bahlul@mail.ru

XÜLASƏ

Azərbaycan xarici ticarət əlaqələrinin səmərəlilik səviyyəsinin müvafiq indikatorlar əsasında qiymətləndirilməsidir. Tədqiqat işində müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, riyazi təhlil metodlarından istifadə edilib. Tədqiqatda araşdırılmış əsaslı təhlillər iqtisadi səmərəliliyin yüksəltmək və milli iqtisadiyyatda rəqabət münasibətlərini tənzimlənməsi üçün istifadə edilə bilər. İxracın strukturu və milli iqtisadiyyatda rəqabət məsələsi iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində önəmlidir. Buna görə mövcud meyllərin nəzərə alınması milli iqtisadiyyatın stimullaşdırılması üçün əhəmiyyətli ola bilər. İxracın təmərküzləşmə səviyyəsi, diversifikasiya dərəcəsi Grubel-Lloyd indeksləri müəyənləşmişdir.

Açar sözlər: səmərəlilik, B. Balassa, Hirişman-herfindal, Grubel-Lloyd indeksləri, ÜDM, xarici borc, diversifikasiya və s.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF AZERBAIJAN'S FOREIGN TRADE RELATIONS

DSc., candidate Shovgi B. QULIYEV

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Shovqi_bahlul@mail.ru

ABSTRACT

Is an assessment of the level of efficiency of Azerbaijan's foreign trade relations on the basis of relevant indicators. Is the research work used the methods of comparative analysis, logical generalization, systematic approach and mathematical analysis. The foundational analysis investigated in the study can be used to enhance economic efficiency and regulate competitive relations in the national economy. The issue of export structure and competition in the national economy is important in the regulation of economic relations. Thus, considering the current trends may be important

to stimulate the national economy. The level of export diversification is determined by the Grubel-Lloyd indexes.

Keywords: efficiency, B. Balassa, Hirişman-herfindal, Grubel-Lloyd indices, GDP, foreign debt, diversification, etc.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ АЗЕРБАЙДЖАНА

к.е.н., Шовги Б. ГУЛИЕВ

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

Shovqi_bahlul@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - оценка уровня эффективности внешнеторговых связей Азербайджана на основе соответствующих индикаторов.

Методология исследования - в исследовательской работе использованы методы сравнительного анализа, логического обобщения, системного подхода, математического анализа.

Прикладная значимость исследования - проведенный в исследовании фундаментальный анализ может быть использован для повышения экономической эффективности и регулирования конкурентных отношений в национальной экономике.

Результаты исследования - структура экспорта и вопрос конкуренции в национальной экономике имеют важное значение в регулировании экономических отношений. Поэтому учет текущих тенденций может иметь важное значение для стимулирования национальной экономики.

Оригинальность и научная новизна исследования – определение уровня диверсификации и степени концентрации экспорта по индексам Grubel-Lloyd.

Ключевые слова: эффективность, индексы B.Balassa, Hirişman-herfindal, Grubel-Lloyd, ВВП, внешний долг, диверсификация и т. д.

GİRİŞ

İstənilən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biri də onun xarici ticarət əlaqələrinin maksimum reallaşması imkanları ilə bağlıdır. Belə ki, hər hansı bir ölkənin sürətli inkişafı onun, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminin üstünlüklərindən maksimum dərəcədə

faizdalanmasından asılıdır. Bu iqtisadiyyatı kiçik olan ölkələr üçün xüsusilə önəmlidir. İqtisadi proseslərin qloballaşdığı, dünya iqtisadiyyatının bütövləşdiyi, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılıqlarının artığının obyektiv zərurətə çevrildiyi müasir dövrdə əksər ölkələrin siyasi və iqtisadi fəaliyyətlərində xarici ticarət əlaqələrindən səmərəli istifadə edilməni prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilməsi obyektiv zərurətdir.

Müasir dövrdə bütün ölkələr xarici iqtisadi, xüsusilə ticarət əlaqələrindən daha böyük fayda götürmək məqsədilə klassik və müasir ticarət nəzəriyyələrindən istifadə etməklə özlərinin xarici ticarət əlaqələrində səmərəlilik göstəricilərini müəyyən etməyə çalışırlar. Mütərəqqi təcrübə göstərir ki, xarici ticarət əlaqələrində səmərəliliyin müəyyən edilməsi burada iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi göstəricilərinin və dövlətin yaratdığı iqtisadi şəraiti hesablanması yolu ilə həyata keçirilir. Bunun üçün bir çox ölkələr özlərinin qlobal iqtisadiyyatda aşkar və potensial üstünlüklərini müəyyən etməklə, bəzi ölkələr isə rəqabət üstünlüklərinin başqa parametrlərini təhlili etməklə, digər bir ölkələr isə qiymət indekslərini müqayisə etməklə xarici ticarətdə müəyyən qazanc əldə etməyə və bununla da xarici ticarət əlaqələrinin daha səmərəli qurulduğunu göstərməyə çalışırlar.

SƏMƏRƏLİLİYİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Səmərəlilik iqtisadiyyatın ən vacib və ümumi kateqoriyalarından biri olmaqla bərabər, eyni zamanda iqtisadi təcrübənin əsas konsepsiyasıdır. Bu fikir onunla şərtlənir ki, müasir dövrümüzdə iqtisadi fəaliyyətin hər bir sferasında iqtisadi səmərəliyin üzə çıxartmaq üçün ciddi, səylər göstərilir və buna müvafiq konsepsiyalar hazırlanır. Səmərəlilik kateqoriyasına iqtisadiyyatın bütün sahələrində tələbin olması onu deməyə əsas verir ki, səmərəlilik həm də iqtisadiyyatın əsas problemlərindən biridir.

Nəzəri yanaşmalar göstərir ki, səmərəlilik insan fəaliyyətinin istehsal prosesinə qoşulması ilə ortaya çıxmışdır. Buna görə də səmərəliliyi istehsal prosesinə xas olan bir kateqoriya kimi ilə təqdim edilir və onun bütün mərhələlərinə şamil edilir. İqtisadi əlaqələrin hər bir səviyyəsində səmərəlilik öz ifadəsini və həqiqi təcəssümünü tapır.

Səmərəlilik iqtisadi fəaliyyətinin məzmunu ilə bağlı olduğundan iqtisadi fəaliyyəti səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi fəaliyyətin dörd əsas iqtisadi kateqoriyasına diqqət yetirmək lazımdır ki, səmərəlilik müəyyən olunsun. Hesab edirik ki, səmərəlilik ilk növbədə aşağıda qeyd edilən bu iqtisadi göstəricilərdə kifayət qədər əks oluna

bilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- “Ehtiyatlar”;
- “Xərclər”,
- “Nəticə”
- və nəhayət “səmərə”.

Göstərilən bu anlayışlar elmi və praktik istifadə də insan fəaliyyəti nəticəsində ilk növbədə istehsalda təqdim olunur. Yəni, istehsal fəaliyyətində nə qədər ehtiyatlardan istifadə olunacaq, xərclər nə qədər olur və əldə edilən nəticə nə olacaqdır ki, sonda görülməli bu işlərin səmərəli olub, olmadığı müəyyənləşdirmək, qiymətləndirmək mümkün olsun.

Bəzən iqtisadi ədəbiyyatlarda səmərə və səmərəlilik anlayışları bir-birinin sinonimi kimi işlədilir. Bu baxımdan hesab edirik ki, hər şeydən əvvəl “səmərə” ilə “səmərəlilik” anlayışlarını aydınlaşdırmaq və bir-birindən ayırmaq lazımdır. Nəzəri yanaşmalar göstərir ki, iqtisadi səmərə, maddi nemətlər istehsalında insan əməyinin nəticəsi kimi başa düşülür. Səmərənin hansı xərclər miqdarında əldə edildiyini bilmək vacibdir. Yanaşmalar təsdiqləyir ki, eyni xərclərlə vahid səmərə və əksinə fərqli xərcləri ilə eyni səmərəni əldə edə bilməsi olduqca realdır. Buna görə də iqtisadi səmərə mütləq bir göstəricidir. Bu səmərəyə səbəb olan xərclərin mütləq dəyərləri ilə müqayisə olunarsa, səmərəlilik adlanan nisbi bir göstərici əldə edilir.

Səmərəlilik iqtisadçılar tərəfindən yalnız mənfəət, gəlirlilik dərəcəsi kimi və çəkilən xərclər qarşısında hansı nisbətdə nə qədər məfəətin əldə edildiyini müəyyən etmək kimi qəbul edildiyindən nisbi göstərici kimi başa düşülür və qəbul edilir. Eyni zamanda səmərəlilik mənfəət, gəlir, əlavə dəyər, məhsulun satışından əldə edilən xalis gəlir və s. ilə müqayisə olunan bilən göstərici olduğundan anlayışı çox şaxəlidir.

Səmərəliliyin təmin edilməsi qarşıya qoyulan məsələnin optimallaşdırılmasının təmin etməkdir. İdarəetmədən tutmuş istehsal qədər səmərəliliyin artırılması problemi cəmiyyətin ən vacib məsələlərdən biridir. Səmərəlilik çox yönlüdür, xüsusən nəzərə alsaq ki, səmərəlilik sözü hər hansı bir fəaliyyətin nəticəsində meydana gəlir. Buna görə də səmərəlilik sözü iqtisadi, ekoloji, təşkilati, hüquqi, sosial, etik və digər mənalara verə bilər.

Səmərəlilik problemi məsələnin optimallaşdırılması, xərclərin minimumlaşdırılması, məhdud resurslardan səmərəli istifadə etməni və s. kimi zəruri məsələləri əhatə etdiyindən hesab edirik ki, səmərəlilik bir iqtisadi kateqoriya kimi iqtisadiyyatın bir nömrəli problemdir. Bəzən bir çox iqtisadçı iqtisad elmini səmərəliliyin öyrənilməsi haqqında elm kimi də

hallandırırırlar.

Səmərə əldə edilən nəticə ilə ölçülür. Aparılan təhlillər, onu deməyə əsas verir ki, müasir iqtisadi baxışlar “səmərəliliyi” hər hansı bir sistemin fəaliyyətinin nəticəsi kimi xarakterizə edir. Başqa sözlə, hər bir iş nəticə ilə ölçülür. Nəticədə nəyə nail olunubsa bu onun səmərəlilik əmsalıdır.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsinə dair müasir yanaşmalar onun müxtəlif təsnifatları ilə əlaqələndirilir. Ən sadə formada səmərəlilik qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimi ola bilər:

$$\text{Səmərəlilik} = \frac{\text{Əldə edilən nəticə}}{\text{Çəkilən xərc}}$$

Azərbaycan iqtisadçılarından M.X.Meybullayev tədqiqatlarında səmərə anlayışına aşağıdakı kimi göstərir: “Səmərə – İstehsal prosesində həyata keçirilən fəaliyyətin nəticəsidir”. Səmərəliliyi işə aşağıdakı kimi göstərir. Səmərəlilik – istehsal fəaliyyəti prosesində alınan nəticə ilə ona çəkilən xərclərin dəyər ifadəsində müqayisə edilməsini əks etdirən anlayışdır [9 səh. 181-182]. Z.Əsəmədzadə isə iqtisadi səmərəni iqtisadi fəaliyyətin nəticələri ilə həmin nəticələrin alınması və istifadə edilməsi üçün çəkilmiş xərclər arasındakı fərq kimi göstərir. İqtisadi səmərəlilik sistemin fəaliyyəti prosesində iqtisadi effekt yaratmaq və həqiqətən bu cür effekt yaratma qabiliyyətidir. 2) resursların paylanması dəyişdirməklə iqtisadi subyektlərdən birinin vəziyyətinin yaxşılaşması, digərlərinin vəziyyətinin isə pisləşməməsinin mümkün olmamasıdır [10 səh 826-828].

R.İ.Xasputatov səmərəliliyi məhdud resurslarından maksimum nemətlərin yaradılması kimi başa düşülməsini təklif edir. İqtisadçı alim hətta inkişaf etmiş ölkələrin digər ölkələrlə müqayisədə irəli çıxmasını da səmərəliliklə əlaqələndirir [7 səh. 124-125].

Ölkə iqtisadçılarından Q.Y. Əbdülsəlimzadə isə iqtisadi səmərəliliklə sosial ədalətliyin düzgün, dəqiq nisbətlərinin müəyyənləşdirilməsi ən optimal variant kimi qiymətləndirilə bilər və bütövlükdə cəmiyyət səmərəliliklə ədalətlik arasındakı seçimi nə qədər mürəkkəb, çətin və eləcədə riskli olsa da, mütləq baş verməli olduğunu göstərir [5 səh. 165].

Belarus iqtisadçılarından T.S. Vertinskaya səmərəlilik ilə nəticəni sinonim kimi təqdim edir. O, göstərir ki, iqtisadi səmərə iqtisadi fəaliyyətin nəticəsidir [11, s. 14] Başqa bir iqtisadçı K.A. Rayçkiy müəssisənin fəaliyyətinin son nəticəsi məhsul istehsalıdır və məhsul satışının həcmi mənfəət şəklində olur ki, bu da müəssisə fəaliyyətində səmərəlilikdir [12 s.

136].

Müasir yanaşmalar təsdiqləyir ki, səmərəlilik insan fəaliyyəti nəticəsində, ilk növbədə istehsalda təqdim olunur və hesab edirik ki, ölçülə bilən bir iqtisadi göstəricidir. İstehsalın səmərəsini məhsul və müvafiq xərclərin nisbəti ilə əks etdirən səmərəlilik iqtisadi parametrlərlə məhdudlaşmır. Belə ki, xarici mühitlə münasibətlərin müxtəlif xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Buna görə də səmərəliliyə xarici mühitlə əlaqənin xüsusiyyətlərinə əlavə olaraq sosial səmərənin nəzərə alınması, ölçülməsinin uyğun yolları və metodlarının nəzərə alınması vacib olmuşdur. Buna görə səmərəliliyin məzmunu tez-tez iki komponenti - iqtisadi və sosial baxımından nəzərdən keçirilir və iqtisadi sistemin səmərəlilik baxımından mahiyyəti iqtisadi səmərəlilik və sosial səmərəliliyi kimi vurğulanır. Buna görə də iqtisadi səmərə lazım olan hədəfə çatmaq lazım olan xərclərə nisbətini, ikincisi isə sosial parametrlərə çatma dərəcəsini xarakterizə etdiyinə inanılır. Qeyd edilənlər birlikdə nəzərə alınaraq “sosial-iqtisadi səmərəlilik” anlayışını meydana gətirirlər:

İqtisadi səmərəliliyin ölçü meyarı kimi ona çəkilən xərclər, sosial səmərəlilik isə sosial parametrlərə (səmərəli məşğulluq, ətraf mühit, sosial haqlar və s.) xarakterizə ifadə olunur. Nəticədə də bu iki göstərici birləşərək “sosial-iqtisadi səmərəlilik” anlayışını meydana gətirmişdir.

XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN SƏMƏRLİLİYİNİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİNİN METODOLOJİ ƏSASLARI

Səmərəliliyin meyarları və göstəriciləri ilə bağlı məsələ iqtisadiyyatda ən aktual suallardandır. Xatırladaq ki, kriteriya qarşıya qoyulan məsələnin mahiyyətini müəyyən edir, göstəricilər isə onun ifadə formasıdır. İqtisadi göstəricilər sistemini formalaşdırarkən, istehsalın iqtisadi səmərəliliyini ölçmək üçün istifadə olunan göstəricilərə xüsusilə yüksək tələblər qoyulduğunu nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, məhz onlar əsasında iqtisadi qərarlar verilir, planlaşdırma, maddi həvəsləndirmə və bütövlükdə istehsal idarəçiliyi həyata keçirilir. Nəzəri yanaşmalar göstərir ki, səmərəlilik göstəriciləri ilk növbədə formalaşma xüsusiyyətlərinə görə qiymətləndirmək lazımdır. Ölkənin ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün ilk növbədə ölkənin ixrac potensialını qiymətləndirməkdən keçir. Bu istiqamətdə ən geniş yayılmış yanaşma B.Balassanın aşkar müqayisəli üstünlüklər indeksidir. Bu

indeks geniş istifadə olunan indekslərdən
$$RCA_{ij} = (x_{ij} / X_{ij}) / (x_{iw} / X_w)$$

biridir və hər hansı bir ölkənin ixracatında bir məhsul üzrə payını həmin məhsul üzrə dünya ixracatında payı ilə müqayisə edir. Həmin indeks aşağıdakı kimidir [13. Səh. 108-109].

Burada, burada; RCA_{ij} , i -ci ölkənin j -ci məhsulunun indeksidir. X_{ij} - i -ci ölkənin j -ci məhsulunun ixracı; X_{ij} , i -ci ölkənin ümumi ixrac həcmi, x_{ij} – i malının (və ya xidmətinin) ölkənin ümumi ixracında payı və x_{iw} – i malının (və ya xidmətinin) ümumi dünya ixracında payıdır. X_{wj} – j -ci məhsulun dünya ixracatında payı; X_w dünya ixracatının ümumi həcmidir.

Bundan başqa hər hansı bir ölkənin xarici ticarətinin vəziyyətini və inkişafını qiymətləndirmək üçün lazım olan digər bir göstərici, xarici ticarət tərəfdaşının idxal strukturunun müəyyən bir ölkənin ixracat strukturuna necə uyğun gəldiyini göstərən ticarətin tamamlanması İndeksidir. Ticarət tamamlayıcı indeksi düsturla hesablanır [13. Səh. 112-115].

$$TC_{ij} = 100 - \sum (m_{ik} - x_{ij}) / 2$$

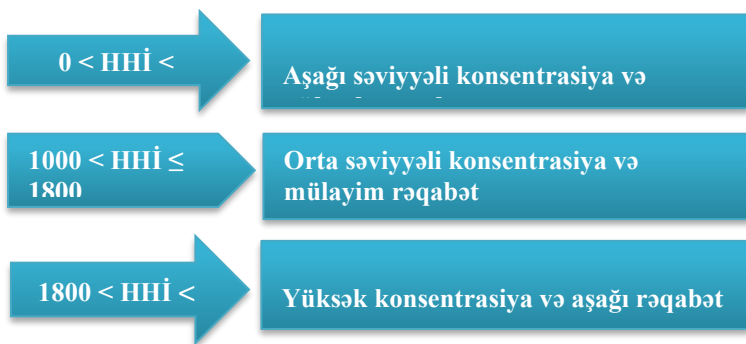
Burada; TC_{ij} k və j ölkələri arasında ticarətin tamamlayıcı indeksidir; x_{ij} , i məhsulunun j ölkəsinin ümumi ixracatındakı payını, m_{ik} , k ölkəsinin ümumi idxalında i məhsulunun payıdır. Digər tərəfdən əgər mallar ölkə tərəfindən ixrac edilmədikdə və ya başqa bir ölkəyə idxal edilmədikdə indeks sıfıra bərabər olur və ixrac və idxalın payları tamamilə üst -üstə düşürsə bu zaman $100 -$ bərabər olur.

Xarici ticarətin vəziyyətinin və inkişafının göstəricilərindən biri ölkənin ixracatın və ya idxalın konsentrasiyası göstəricisidir. İxracın və ya idxalın bir və ya bir neçə amildən asılılığı (yüksək konsentrasiya səviyyəsi) ölkə iqtisadiyyatını, xüsusən də kiçik iqtisadiyyatlı ölkələri xarici ticarətdə beynəlxalq şoklara məruz qalmasına və milli valyutanın məzənnəsində kəskin dalğalanmaların təsirinə məruz qalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, hər hansı bir ölkənin ixtisaslaşması iqtisadiyyatın müqayisəli üstünlüklərini istehsal miqyasının üstünlüklərinə və bu da əmək məhsuldarlığının artmasına, nəticə etibarilə isə məhsulların rəqabət qabiliyyətinə səbəb olur. D. Lederman və V. Maloney ixracın strukturu ilə iqtisadi artım arasındakı empirik əlaqəni araşdıraraq belə qənaətə gəlirlər ki, ixracın konsentrasiyası uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi artımı ləngidir. Lakin, ixtisaslaşma isə ölkənin daxili iqtisadi sahələrinin, eləcə də sənaye və ticarətin inkişafına müsbət təsir edir. Beynəlxalq praktikada konsentrasiya və ya ölkədə rəqabəti səviyyəsini qiymətləndirmək üçün Herfindal-Hirşman İndeksindən(HHI) istifadə olunur. Daha dəqiq desək, ABŞ Ədliyyə Nazirliyinin Federal Ticarət

Komitəsi 1982-ci ildən başlayaraq monopoliyanın qarşısını almaq məqsədilə bazarın təmərküzləşməsini ölçmək və inhisarlaşmanın qarşısını almaq məqsədilə HHI-dən istifadə edilir. HHI hər hansı ixrac və idxalın fərdi göstəricilərini nəzərə alan indeks olduğundan, HHI-nin dəyişməsi $1/n \leq HHI \leq n$ aralığında olacaqdır. Praktikada HHI-nin hesablanması aşağıdakı kimidir [14 səh. 51].

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

HHI-in mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məhsulların bazar paylarının kvadratları cəmi kimi müəyyən olunur. Harada ki, S_i^2 – i-ci məhsulun bazar payıdır. HHI bazar konsentasiyasını müəyyən etmək üçün kritik dəyərləri 3 hissəyə ayrılır:

İxracın və ya idxalın şaxələnməsində istifadə olunan göstəricilərdən biridə diversifikasiya əmsalıdır. Y. Həsənlı diversifikasiyanın hesablanması riyazi formulu aşağıdakı kimi təklif edir [15 səh. 51].

$$D = \frac{S^2}{S_1^2 + S_2^2 + \dots S_n^2}$$

Nəzəri baxımdan diversifikasiya əmsalı ($1 \leq D \leq n$) vahidlə n arasında dəyişir. Diversifikasiya əmsalı nə qədər böyük olarsa, ölkədə əmanət bazarı bir o qədər inkişaf etmiş və əksinə nə qədər kiçik bal alarsa bir o qədər zəif, inkişaf etməmiş olur. Burada; D - diversifikasiya əmsalını, kəsir xəttinin surətində qeyd olan S^2 - ixrac və ya idxalın həcmi, S_1^2, S_3^2 - isə ayrı-ayrı məhsullar üzrə məbləğini göstərir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı ölkənin ixrac və ya idxalının diversifikasiya dərəcəsini qiymətləndirmək üçün düsturla təyin olunan Finger - Kreinin düsturundan da istifadə edilir. Həmin düstur belədir [13 səh. 42]:

$$DX = \sum_i^n (|h_i - h_{iw}|) / 2$$

Burada; h_i – i məhsulunun ölkənin ümumi ixracında payını, h_{iw} isə i -ci məhsulun dünya ixracatında payını göstərir. Diversifikasiya əmsalı da sıfırla vahid arasında dəyişir. Alınan əmsal nə qədər sıfıra yaxındırsa deməli, diversifikasiya yüksəkdir.

İxrac məhsulların gəlirliliyini göstərən (PRODY) indeksi, müəyyən bir məhsulu ixrac edən hər bir ölkənin orta çəkili ÜDM -si olaraq müəyyən edilir. Bu göstərici hesablanarkən, bu məhsulu ixrac edən dünyanın hər bir ölkəsinin adambaşına düşən ÜDM və hər bir məhsulun müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmalı olduğundan, PRODY dəyəri ixrac olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətliyini də göstərir. Xatırladaq ki, PRODY və EXPY indeksləri 2005-ci ildə Hausmann, Hvang və Rodrik tərəfindən irəli sürülmüşdür [16 səh. 15]:

$$PRODY_K = \sum_{j=1}^N \frac{x_{kj} / X_j}{\sum (x_{kj} / X_j)} \times Y_j$$

Burada, x_{kj} / X_j – k məhsulunun j ölkəsi üzrə ümumi ixracında payı,

$\sum (x_{kj} / X_j)$ isə k məhsulunu ixrac edən hər bir ölkənin ixracında payını, Y_j

isə j -ölkəsində adambaşı düşən ÜDM-dir. Bu indeksin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı bir məhsulun dəyəri nəqərdisə (tutaq ki, 12 min ABŞ dolları) deməli həmin məhsul adambaşına düşən 12 min dollar səviyyəsinə layiq ölkə tərəfindən ixrac edilir. Başqa bir misal, tutaq ki, donuz əti ucuzdur lakin, onun gəlirliyi yüksəkdir. Deməli, qeyd edilən məhsul əsasən inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən ixrac edilir. PRODY indeksinin hesablanması daha dəqiq göstərici əldə etmək üçün daha çox ölkələr qrupunun əhatə edilməsi məqsəduyğundur. Beynəlxalq ticarətdə ölkənin ixrac gəlirliyini göstərən EXPY indeksi göstərir. Bu indeks ixrac edilən hər bir məhsulun gəlirliyindən asılıdır və ixrac edən ölkənin ÜDM-nə verdiyi töhfəni göstərir. Qeyd edək ki, ÜDM-yə ixracın təsiri hər bir ölkə üzrə müxtəlifdir. Bu, ilk növbədə ölkənin ixracının strukturu ilə əlaqədardır. Bu baxımdan ixrac səbətinin gəlirliyini aşağıdakı kimi hesablanır [16.səh 17]:

$$EXPY_i = \left\{ \sum \left(\frac{x_{il}}{X_i} \right) \right\} \times PRODY_l$$

Burada, $\sum_l \frac{x_{il}}{X_i}$ – l-məhsulunun i-ölkəsi tərəfindən ixrac həcmidir. $PRODY_l$ isə l məhsulunun ixracı üzrə gəlirlilikdir.

EXPY indeksi ölkənin ixrac səbətinin keyfiyyətini xarakterizə edir. Əsas kriteriya xarici ticarət perspektiv məhsulun seçilməsi ilə bağlı ondan ibarətdir ki, məhsul üzrə PRODY indeksi ölkə üzrə EXPY indeksindən çox olmalıdır. Yalnız belə halda ixracın diversifikasiyası potensialının işlənməsi zamanı həmin məhsulun ixracına üstünlük verilməlidir.

Bunlardan başqa ölkə iqtisadiyyatında sahədaxili ticarətin daha çox hansı sahəsinin inkişaf etdiyini və daha çox aktiv olduğunu müəyyən etmək üçün istifadə edilən göstərici Grubel-Lloyd indeksidir (G-L). Bu indeks aşağıdakı kimidir [17 səh. 107].

$$I = \left[\left(\sum (X_i + M_i) - \sum |X_i - M_i| \right) / \sum (X_i + M_i) \right] * 100$$

Burada; I – Grubel-Lloyd indeksini, X_i və M_i – müvafiq olaraq i sektorunda idxal və ixracı göstərir.

Xatırladaq ki, indeksi 0(sıfır) –la, 100 arasında dəyişir. Sıfır olması sahədaxili ticarətin tam olmamasını, 100-ə isə istehsal məhsulları ilə tam inteqrasiya olunmuş ticarətin olduğunu göstərir. Ümumiyyətlə İndeks nə qədər yüksək olsa, sahədaxili ticarətin faizi o qədər yüksək olur.

Müəyyən bir dövr üçün ixrac və idxalın ümumi həcmində ixracın və ya idxalın payı, artım tempi kimi göstəricilərdən istifadə etməklə ölkənin digər ölkə və ya bölgələrlə xarici iqtisadi əməkdaşlığının tərkibini, quruluşunu və dinamikasını qiymətləndirmək mümkündür. Bu əmtəə və coğrafi quruluşlar kontekstində ixracat, idxal və ticarət dövriyyəsi, eləcədə ayrı -ayrı ölkələr və bölgələr ilə xarici ticarətin prioritet istiqamətlərini müəyyən etmək üçün vacibdir.

Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi üzrə göstəriciləri xeyli genişləndirmək olar. Bura ixrac - idxal üzrə həcm və qiymət indekslərini və s. qeyd etmək olar. Bütün sadalanan bu göstəricilər ölkənin dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya olunması zamanı daha çox nəzərə alınır. Deməli, sadalanılar daha çox milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsi ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, dünya bankının ekspertlərindən olan D. Dollar, A. Kraay ticarət, artım və yoxsulluq adlı hesabatda göstərilər ki, açıq iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici ticarətin qapalı

iqtisadi sistemlərlə müqayisədə iqtisadi artıma verdiyi töhfə 2,2%-2,5% artıq olduğunu qeyd edir [18.22].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinin arması birbaşa xarici investisiyaların da ölkə iqtisadiyyatına investisiya yerləşdirilməsini stimullaşdırır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli integrasiya mühüm prosesdir. Lakin təcrübə təsdiqləyir ki, dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiya mürəkkəb bir prosesdir. Bunun üçün ilk növbədə mövcud şəraitə adekvat, elmi cəhətdən əsaslandırılmış xarici iqtisadi fəaliyyət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi tələb olunur.

Ümumdünya ticarət təşkilatı (ÜTT) XXI əsrin əvvəllərində dünya üzrə ixrac kvotasının orta dəyərləri 20%, sənaye baxımından inkişaf etmiş ölkələrdə 27%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 12% təşkil etdiyini bildirmişdir [19]. Hesab edirik ki, ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində iştirak səviyyəsinin həddini bidirən iki amil mövcuddur:

- Ölkə ərazisinin böyük və ya kiçik olması;
- Daxili bazarın həcmi və ya səviyyəsi.

Ərazi baxımdan kiçik və daxili bazarı (tələbatı) məhdud olan ölkələr daha çox ixrac meyilli olurlar. Bunun nəticəsidir ki, dünya iqtisadi forumunun nəticələrində həmişə ərazi baxımından kiçik olan ölkələr daha çox ilk sıralarda olur. Ərazi baxımdan böyük və daxili bazarı böyük olan ölkələr isə ixrac və idxalda payı elədə də böyük olmur.

Milli iqtisadiyyatın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə cəlb olma səviyyəsini keyfiyyət baxımından xarakterizə etmək üçün hazır sənaye məhsulunun ixracın strukturunda xüsusi çəkisini müəyyən etmək lazımdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici ümumi ixracının 40-50% arasında olur.

Metodoloji baxımdan göstərilən problemin həlli müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyasının əsas prinsiplərinin öyrənilməsini, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməsini, xarici iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətin təhlilini, mövcud problemlərin aşkarlanmasını, onların yeni şəraitə uyğun həlli yollarının tapılmasını və bunlar əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış əməli təkliflər sisteminin hazırlanmasını tələb edir.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsi və genişlənməsinin labüd nəticəsi kimi ölkələrin iqtisadi açıqlıq dərəcəsinin güclənməsidir. Hər hansı ölkənin iqtisadi sisteminin digər ölkələr ilə iqtisadi əlaqələrinin öyrənilməsini iki aspektdə:

1. İqtisadi əlaqələrin özünün səmərəliliyinin və məqsədə uyğunluğunun öyrənilməsi;
2. İqtisadi əlaqələrin ölkənin iqtisadi sisteminin fəaliyyətinə (bütövlükdə və ya ayrı-ayrı istiqamətlərdə) təsirinin tədqiqi üzrə aparılmalıdır.

Təbii ki, hər iki aspekt qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Eyni zamanda iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyi daha universal göstərici kimi ikinci cəhətin də əsas məqamlarını əhatə edir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin böyük hissəsini təşkil edən xarici ticarət əlaqələri beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərinin realizasiya vasitəsidir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün isə bilavasitə iqtisadi nəticəsinin əməyin ictimai məhsuldarlığının artırılması olduğunu nəzərə alsaq, onda xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini yarada biləcək əsas mənbələrin geniş mənada əmək məhsuldarlığı ilə bağlı olduğunu deyə bilərik.

Azad rəqabət və tələb-təkliflə tənzimlənən bazar mexanizmi şəraitində xərclərin azaldılması, ixtisaslaşmanın dərinləşməsi və istehsal ölçülərinin artması ilə xarakterizə olunur. Hər hansı məhsul istehsalına görə beynəlxalq miqyasda ixtisaslaşma nəticəsində istehsalın texniki iqtisadi göstəriciləri yaxşılaşır:

- Maya dəyəri və ya istehsal xərcləri aşağı düşür,
- İstehsal vahidinə düşən kapital qoyuluşu azalır,
- Əmək məhsuldarlığı isə artır.

Yəni xarici ticarətin inkişafı nəticəsində əldə olunan ictimai əməyə qənaət məhz bilavasitə istehsalda yaranır. Məlumdur ki, ticarət, o cümlədən daxili və xarici ticarət dövryyə dairəsinə aid olmasına baxmayaraq, müəyyən dərəcədə istehsalın davamıdır. Məhsulun saxlanması, növləşdirilməsi, qablaşdırılması və nəqli prosesi daxil olmaqla ticarətin bir sıra xüsusiyyətləri orada istehsal prosesinin davam etdiyini və beləliklə də bu prosesin də ictimai əməyin məhsuldarlığının artırılmasında rolu olmasını söyləməyə əsas verir. Lakin xarici ticarətin əsas funksiyası istehsalın davamı deyil, ixtisaslaşmış istehsalçıların məhsullarının mübadiləsidir. Mal mübadiləsi isə məlum olduğu kimi dəyər yaratmır, ancaq istehsalda əldə edilmiş üstünlükləri reallaşdırır. Belə üstünlüklər isə milli və beynəlxalq dəyər və ya qiymətlərin əlverişli nisbəti ilə, yəni, səmərəliliyi ilə ifadə olunur.

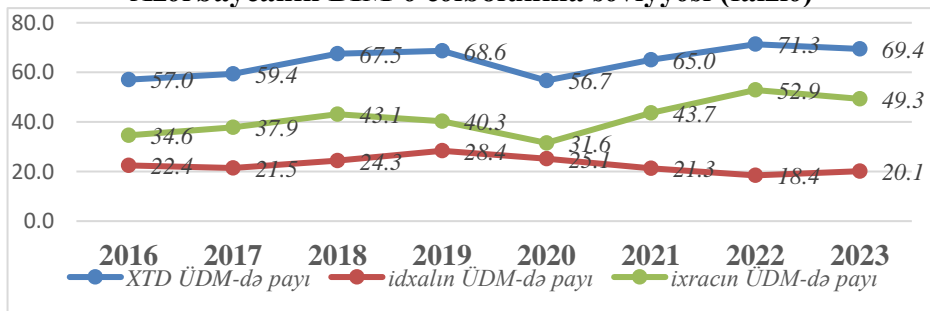
**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ TİCARƏT
ƏLAQƏLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN MÖVCUD
VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Müasir dövrdə kiçik iqtisadiyyatlı ölkələr üçün beynəlxalq ticarət iqtisadi inkişafın və iqtisadi artımın həlledici amillərindən biridir. Milli iqtisadiyyatın və əhalinin əmtəə və xidmətlərə olan tələbinin ödənilməsində, o cümlədən ölkədə mövcud olan resurslardan səmərəli istifadə edilməsində, innovativ inkişafın sürətləndirilməsində və iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasında xarici ticarət əlaqələrinin rolu danılmazdır.

Ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində səmərəli iştirakı iqtisadiyyatına kapital və texnologiyanın cəlb edilməsini şərtləndirməklə yanaşı idxalın artmasına səbəb olur. İdxalın artımı iqtisadiyyatın istehlak mallarına, eləcə də investisiya və aralıq mallara olan tələbatını ödəyir. Bu baxımdan bugün dünyanın demək olar ki, bütün ölkələri beynəlxalq ticarətə bu və ya digər formada cəlb olunub, bəzi ölkələrin isə ÜDM-də xarici ticarətin payı olduqca yüksəkdir. Ona görə də belə ölkələr bəzən xarici ticarətdən birbaşa asılı vəziyyətə də düşürlər. İqtisadiyyatın BİM-dən asılılıq dərəcəsi və ya ölkənin açıqlıq dərəcəsi nəzəri yanaşmalara əsasən ixracın və ya idxalın ÜDM-də xüsusi çəkisinin 10%-lik həddi ilə müəyyən edilir. İqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsi nə qədər yüksəkdirsə deməli, həmin ölkə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə bir o qədər yüksək səviyyədə iştirak edir və qarşılıqlı asılılıq dərəcəsi artır. Bu baxımdan Azərbaycanın BİM cəlb olunma səviyyəsini müəyyən etməyə çalışaq.

Şəkil 2.

Azərbaycanın BİM-ə cəlb olunma səviyyəsi (faizlə)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

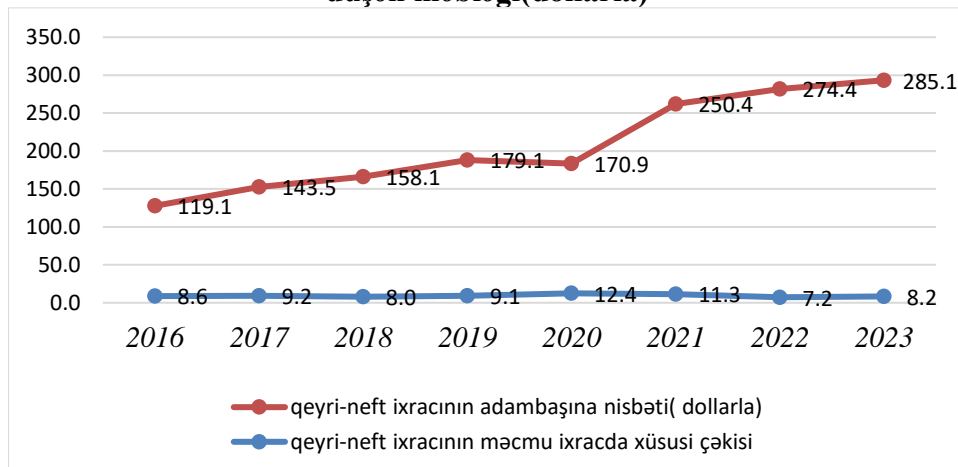
Bildirək ki, nəzəri yanaşmalar ölkənin BİM-də iştirak səviyyəsini 10%, ÜTT –isə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün 12% həddində bildirir. Bu baxımdan statistik təhlillər göstərir ki, təhlil dövründə ölkənin XTD-in ÜDM-də xüsusi çəkisi orta hesabla 64.4%, ixrac 41.7%, idxal isə 22.7% olmuşdur. Həmin göstəriciləri median kimi hesabladıqda isə XTD-in ÜDM-də xüsusi 66.2%, ixrac 41.7%, idxal isə 22% olmuşdur. Deməli, statistik rəqəmlərdə kənarlaşma

yoxdur və göstəricilər təhlil dövründə simmetrik paylanmışdır. Eyni zamanda, ölkənin BİM sisteminə cəlb olunma səviyyəsi kifayət qədər yüksəkdir.

Ölkədə xarici ticarətin səmərəliliyini göstərən yanaşmalardan biri də qeyri-neft ixracının həcmi və ixracın adambaşına düşən həddidir. Bildirmək istəyirik ki, ölkənin “Gələcəyə Baxış” konsepsiyasında göstərilmişdir ki, 2020-ci ildə Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətli ölkə olacağı və qeyri-neft ixracının adambaşına düşən həcmi min (1000) ABŞ dollarına çatması planlaşdırılmışdır. Lakin statistik rəqəmlər göstərir ki, bu göstərici heç 300 ABŞ dolları səviyyəsində belə deyil. Eyni zamanda, qeyri-neft ixracı isə heç məcmu ixracın 10% səviyyəsində belə deyil. Xatırladaq ki, ölkənin ixracının strukturu o zaman səmərəli hesab olunur ki, ümumi ixracın 30%-40% hazır sənaye məhsulları təşkil etmiş olur. Bu baxımdan aşağıdakı şəkildə nəzər salaq.

Şəkil 3.

Qeyri-neft ixracın xüsusi çəkisi(faizlə) və qeyri-neftin adambaşına düşən məbləği(dollarla)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Azərbaycan xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin az olması müxtəlif səviyyələrdə bu əlaqələri təhlil edən şəxslər tərəfindən qeyd edilib. Bu baxımdan Azərbaycanın ixrac və idxalının təmərküzləşmə səviyyəsini ölçmək üçün HHİ-dən istifadə edək və alınan nəticələri nəzəri hissədə göstərilən meyarlar əsasında qiymətləndirək.

Cədvəl 1.**HHİ əsasında ixrac və idxalın təmərküzləşmə səviyyəsi**

İllər	İxrac	İdxal
2016	2319.7	559.3
2017	2201.5	442.5
2018	2421.8	543.9
2019	2226.3	877.2
2020	2,619.7	478.6
2021	2,582.6	424.9
2022	2379.2	381.5

Mənbə: www.stat.gov.az/source/trade/ məlumatları əsasında hesablanmışdır

Cədvəl 2-in HHİ indeksi üzrə təhlili onu deməyə əsas verir ki, ixrac üzrə təmərküzləşmə var və bu yüksək səviyyədədir. Təbii ki, bu da neft və neft məhsullarının xüsusi çəkisinin çox olması ilə bağlıdır. Cədvəl məlumatları göstərir ki, idxal üzrə təmərküzləşmə yoxdur. Əksinə şaxələnmə vardır. Əgər şaxələnmə meylləri hiss edilirsə onda həm ixrac və həm də idxal üzrə diversifikasiya əmsalını hesablayaq. Xatırladaq ki, beynəlxalq təcrübədə səmərəliliyinin müəyyən olunmasında istifadə olunan diversifikasiya göstəricilərinin sayı çoxdur.

Cədvəl 2.**İxrac və idxal üzrə diversifikasiya əmsalı**

İllər	İxrac	İdxal
2016	2.20	19.9
2017	1.92	22.6
2018	3.19	18.4
2019	3.22	21.2
2020	3.31	20.9
2021	3.87	23.5
2022	4.21	26.2

Mənbə: www.stat.gov.az/source/trade/ məlumatları əsasında hesablanmışdır.

Göründüyü kimi ixrac ixrac üzrə diversifikasiya olduqca kiçik rəqəm aldığı halda bu göstərici idxal üzrə daha böyükdür. Başqa sözlə, ixracla müqayisədə idxal daha çox diversifikasiya olunmuşdur.

Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini qiymətləndirərkən Grubel-Lloyd indeksindən də istifadə edilir. Qeyd etdiyimiz kimi bu indeks 0(sıfır) –la, 100 arasında dəyişir. Sıfır olması sahədaxili ticarətin tam olmamasını, 100-ə isə istehsal məhsulları ilə tam integrasiya olunmuş ticarətin olduğunu göstərir. Azərbaycanın xarici ticarət göstəricilərinin köməkliyi ilə bu indeks hesablanmış və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Cədvəl 3.

Grubel-Lloyd indeksi

İllər	Grubel-Lloyd indeksi
2016	35.0
2017	34.8
2018	36.7
2019	37.4
2020	36.5
2021	38.9
2022	41.7

Mənbə: www.stat.gov.az əsasında hesablanmışdır

Bu indeksin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici ticarət əlaqələrində ixtisaslaşma artdıqca buna müvafiq olaraq məhsuldarlıq və iqtisadiyyatın miqyası da artır. Belə olan halda isə iqtisadiyyatın diversifikasiyası da artır. Bütün bunlar isə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır ki, bu da nəticədə ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi şoklara qarşı dayanıqlığını gücləndirir. Azərbaycan iqtisadiyyatında isə Grubel-Lloyd indeksi təhlil olunan dövrdə 40 faizlik bir əmsal da belə almamışdır. Deməli, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti aşağı, ixtisaslaşma zəif və xarici ticarətdə satılan məhsulların isə məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdır.

Xarici ticarət əlaqələrinin milli iqtisadiyyata təsiri ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar var. Hətta beynəlxalq səviyyədə belə bu əlaqələri ölçmək, qiymətləndirmək üçün ölkələr üzrə reytinglər tərtib edilir. Belə yanaşmalardan biri də iqtisadiyyatın mürəkkəbliyi indeksidir (economic complexity index). Əslində bu indeks birbaşa ölkə iqtisadiyyatının və xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilərdən biridir. İqtisadi mürəkkəqlik indeksi (ECI) ölkə ixracının müxtəlifliyini, (ixrac etdiyi məhsulların sayı) və məhsullarının hər yerdə olması (həmin məhsulu ixrac edən ölkələrin sayı) haqqında məlumatları birləşdirərək, ölkənin istehsal strukturunun mürəkkəbliyini ölçür. İqtisadiyyatın mürəkkəbliyi indeksi təkcə ölkənin ixrac olunan mallarının mürəkkəbliyini xarakterizə

etmir eyni zamanda, ixracın diversifikasiyasını da xarakterizə edir. Bu baxımdan aşağıdakı cədvələ nəzər salaq.

Cədvəl 4

Ölkə ixracının mürəkkəbliyi indeksi

Rang	Ölkələr	İqtisadiyyatın mürəkkəbliyi indeksi (<i>Economik complexity index</i>) (<i>ECI</i>)	Son beş ildə dəyişiklik
1	Yaponiya	2.43	= (dəyişməyib)
2	İsveçrə	2.17	↑ 1 (bir pillə irəliləyib)
3	Cənubi Koreya	2.11	↑ 4 (dörd pillə irəliləyib)
4	Almaniya	2.09	↓ 2 (iki pillə geriləyib)
5	Sinqapur	1.85	= (dəyişməyib)
<i>Daha mürəkkəb yüksək sıralama</i>			
.....
123	Yemən	-1.31	↓ 1 (bir pillə geriləyib)
124	<i>Azərbaycan</i>	-1.37	↑ 1 (bir pillə irəliləyib)
125	Konqo	-1.42	↑ 3 (üç pillə irəliləyib)
126	Qabon	-1.43	↑ 4 (dörd pillə irəliləyib)
.....
133	Nigeriya	-1.92	↓ 2 (iki pillə geriləyib)

Mənbə: *Economik complexity index*

Göründüyü kimi, 133 ölkə arasında Azərbaycanın iqtisadiyyatının və ixracının mürəkkəqlik əmsalı olduqca aşağıdır. Ölkə ixracının uzun müddətdir ki, xammal və aralıq məhsullardan ibarət olması, eləcə də ixracın strukturunda daha çox neft və neft məhsullarının olması eləcə də, ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün apardığımız müxtəlif aspektli təhlillər onu deməyə əsas verir ki, ölkənin ticarət əlaqələri elə də səmərəli formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur.

Ölkələrin müxtəlifliyi və istehsal olunan məhsulların daha çox ölkədə olması haqqında məlumatları nəzərə alan iqtisadiyyatın mürəkkəqlik indeksi ölkələrin ixracatlarının müxtəlifliyi, az və ya çox çeşidliyini həm də onların mürəkkəbliyini müəyyən edə bilər. Məsələn, iqtisadiyyatı yüksək mürəkkəbliyə malik olan Yaponiya və ya Almaniya yüksək şaxələnmiş

ixraca malik olmaqla yanaşı, bu ölkələrdə istehsal olunan bir çox məhsul avtomobillər, televizorlar, kompüterlər, bir çox elektrotexniki avadanlıqlarını istehsalı aşağı səviyyədə olan və eləcə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksər iqtisadi regionunda görmək mümkündür. Anqola, Zambiya, Nigeriya kimi aşağı mürəkkəblik iqtisadiyyata malik olan ölkələrin isə özündən nisbətən iqtisadi baxımdan yüksəkdə olan ölkələrdə çox şaxələndirilməmiş yalnız bir neçə məhsulunun ixrac edildiyini görmək olar. Belə hal isə qeyd edilən ölkələrin ixracının müxtəlifliyinin az olduğunu və ixrac etdikləri məhsulların isə istehlakçı ölkələr tərəfindən çox da bəyənilmədiyi, rəqabət qabiliyyətinin aşağı olduğunu göstərir.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlillər onu göstərir ki, ölkənin dünya bazarından asılılıq səviyyəsi yüksəkdir və qeyri-neft sektorunun inkişafı arzu olunan səviyyədə inkişaf etmir. HHI ixracın təmərküzləşmə səviyyəsi yüksək, diversifikasiya səviyyəsi isə qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Grubel-Lloyd indeksi isə onu göstərir ki, ölkədə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti aşağı, ixtisaslaşma zəif və xarici ticarətdə satılan məhsulların isə məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdır. İqtisadi mürəkkəblik indeksi (ECI) ölkə ixracının müxtəlifliyini, (ixrac etdiyi məhsulların sayı) və məhsullarının hər yerdə olması (həmin məhsulu ixrac edən ölkələrin sayı) haqqında məlumatları birləşdirərək, eyni zamanda, ixracın diversifikasiyasını da xarakterizə edir. Beynəlxalq səviyyədə 133 ölkə üçün bu indeksin hesablanması və Azərbaycanın iqtisadiyyatının qeyd edilən ölkələr arasında 124 yerdə qərarlaşması onu deməyə əsas verir ki, ölkə ixracının mürəkkəblik əmsali olduqca aşağıdır. Ölkə ixracının uzun müddətdir ki, xammal və aralıq məhsullardan ibarət olması, eləcə də ixracın strukturunda daha çox neft və neft məhsullarının olması ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış “inkişaf konsepsiyası,
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamı, Bakı şəhəri, 18 yanvar 2016-cı il.
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi.

4. “Azərbaycanda biznes mühiti – 2020: reallıqlar və perspektivlər” Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu Bakı-2021 s.120
5. Əbdülsəlimzadə Q.Y. Mikroiqtisadiyyat-Makroiqtisadiyyat s. 303.Bakı-2014.
6. Həsənlı Y. H. (2014), Statistika, Bakı, səh. 563
7. Xasbulatov R.İ. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, Bakı 2014.
8. “İqtisadi Azadlıq indeksi” 2019-2021-ci illər. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu Bakı-2021, s.126.
9. Meybullayev M.X. Makroiqtisadiyyata giriş Bakı2011 səh.480.
10. Səmədzadə Z.Ə. İqtisadi Ensiklopediya Bakı-2009 səh. 2089.
11. Вертинская, Т.С. Социально-экономическая эффективность внешнеэкономической деятельности на региональном уровне. Минск: Право и экономика, 2005. – 128 с.
12. Раицкий, К.А. Экономика предприятия: М. ИТК «Дашков и К», 2012. 1012 с.
13. Mühüttin Adıgözel. Uluslararası rekabet gücü 2011 s.276.
14. Fortunato, P. Operationalizing the Product Space: a Road Map to Export Diversification / UN Discussion. Paper № 219. – 2015.
15. Yədulla Həsənlı, Gülzar Tahirova “Əmək bazarı göstəricilərinin iqtisadi sektorlar və regionlar üzrə diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi” “vergi xəbərləri” Bakı-2010 № 6., səh. 19-26.
16. Давыденко Е.Л. Диверсификация товарного экспорта: мировые тенденции и опыт стран Северной Европы (на примере Финляндии, Швеции и Дании) /Е. Л. Давыденко //Экономика, моделирование, прогнозирование: сб. науч. тр. – Минск, 2017. Вып. 11, С. 12-21.
17. Мартянова О.В Оценка эффективности внешнеторговых операций “Аудит и финансовый анализ” 2014 №3 с. 99-115.
18. Dollar D., Kraay A. Trade, Growth, and Poverty // Research Paper. The World Bank. 2021-04-23 T14:03:43Z.
19. [www. wto.org](http://www.wto.org)
20. www.worldbank.org
21. www.stat.gov.az